

היים המיאל / ירושלים

אהבה רבה

מאמר זה מכיל עשרה פרקים, וכיון שנועד לשימושם של מורים ומגידי שיעורים נרשום בזה כמה משפטים כדברי הקדמה לתועלתם של אלה הרוצים להשתמש במאמר בכיתה או בחוג לימוד.

ברכת אהבה רבה היא מן המיוחסות שבתפילות כפי שיתברר למעיין בפרקי המאמר, וכיון שאין מורה מספיק ללמד את התפילות על הסדר, אלא מבחר מהן, מן הראוי שיבחר בתפילות מסוגה של "אהבה רבה" להרחבת הידיעות ולהעמקת העיון.

השימוש בפרקי המאמר תלוי בגיל התלמידים והמעיינים וברמת ידיעותיהם בתפילה ובמקורות היהדות. אין אפוא לראות במאמר שיעור לדוגמה, אלא רמז וציון לאפשרויות הרבות הקיימות בהוראת תפילה זו או תפילות אחרות, אם ע"י ניתוחן הספרותי או ע"י ניתוחן הרעיוני ואם ע"י גילוי מקורותיהן או הסברת טיבן ומהותן, ועוד אפשרויות שהמורה והמדריך יעמדו עליהן תוך כדי עיון במאמר. נקוה שהמאמר יעורר רצון והשראה ללמוד מכאן על הוראת תפילות אחרות תוך גילוי העושר הרב הטמון בהן לעורר אמונה טהורה בה' ולשאוב מהן אהבת ה' ובטחון, קדושה וטהרה, כוח וגבורה ליראת שמים בסתר ובגלוי ולקידוש שם שמים ברבים.

(א) קריאת שמע וברכותיה

תשומת לב המעיינים תופנה תחילה למקומה של ברכה זו בין הברכות הבאות לפני קריאת שמע ואחריה בשחרית ובערבית.

מספר כל הברכות האלה הוא שבע. וכן שנינו בפרק א של מסכת ברכות משנה ד:

בשחר מברך שתיים לפניה ואחת לאחריה; ובערב — שתיים לפניה ושתיים לאחריה.¹

1 בשיעור זה לא נעסק בניתוח הברכות שאחרי ק"ש.

שבע ברכות אלו² הן על שם "שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך"³, שבע ברכות על פרשיות שמע שהן פרשיות מן התורה.

(ב) ברכה הסמוכה לחברתה

במה שונה מבנה של ברכה זו מקודמתה? ברכה ראשונה "יוצר אור" עד "יוצר המאורות" פותחת — "ברוך אתה ה' אִמֵּה יוצר אור וכו'" וחותרת "בִּאֵי יוצר המאורות" — ואילו ברכת "אהבה רבה" אין בה "ברוך אתה ה'" אלא בסופה. ומדוע אין היא פותחת בברוך? לפי שהיא סמוכה לברכת "יוצר אור".

תשומת לב המעיינים תופנה לברכות שלפני שמע של ערבית וגם שם ימצאו שתי ברכות לפני "שמע", אחת — פותחת בברוך: "בִּאֵי אִמֵּה אשר דברו מעריב ערבים", וחותרת בברוך: "בִּאֵי המעריב ערבים", — ואחת "סמוכה לחברתה" שאינה פותחת בברוך אלא ב"אהבת עולם" וחותרת "ברוך אתה ה' אוהב עמו ישראל"⁴.

(ג) אהבה רבה — אהבת עולם

אפשר שבמקום זה תתעורר השאלה מדוע בבוקר אומרים "אהבה רבה" ובערב "אהבת עולם".

לאחר עיון יתברר שהמלה "עולם" חוזרת שלוש פעמים בברכה הקצרה של "אהבת עולם" (אהבת עולם — לעולם ועד — לעולמים) ובברכת השחר ריבה אהבות ע"י חזרה על המלה "אהבה" חמש פעמים. כאן נסתפק בהצבעה על שינוי נוסחאות שלכמה מן המעיינים הוא ידוע בוודאי מתפילתם בבית הכנסת.

במנהג אשכנז פותחים ב"אהבה רבה" ואילו במנהג ספרד ובמנהגים רבים אחרים פותחים ב"אהבת עולם" גם בשחרית גם בערבית. מקור ההבדלים הוא בגמרא ברכות יא. ע"ב. הגמרא דנה בברכות "שמע" ושואלת: ואיך מה היא (מה היא הברכה השנייה שלפני "שמע")? אמר רב יהודה אמר שמואל: "אהבה רבה", וכן אורי ליה רבי אלעזר לר' פדת בריה: "אהבה רבה". תניא נמי הכי: אין אומרים "אהבת עולם" אלא "אהבה רבה", ורבנן אמרי: "אהבת

2 לפי ירושלמי ברכות א. ח.

3 תהלים קיט, קסד.

4 ט"ח ס, וזה לפי הגמרא בברכות מו, ע"א: "כל ברכה הסמוכה לחברתה אינה פותחת בברוך", כיון שחתם בברוך אינו פותח בברוך בברכה השנייה, ולכן אינו פותח "אמת ויציב" בברכה, שאין ק"ש הפסק לברכות בשבילה (ע"ש רש"י), ואף "אמת ואמונה" כן (ט"ח רלו), ובפירושו המשנה להרמב"ם קורא ל"יוצר אור" ו"מעריב ערבים" — ברכה "ארוכה" ול"אהבת עולם" — ברכה "קצרה": "מפני שכל ברכה שיש בתחילתה ברוך ובסופה ברוך נקראת ארוכה ושאינה כן נקראת קצרה" (ברכות יא. ע"א).

עולם". וכן הוא אומר: "ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד".⁵ בימי הגאונים אמרו בישיבת פומבדיתא תמיד "אהבת עולם" ובסורא — בשחרית "אהבה רבה" ובערבית "אהבת עולם".⁶ התוספות⁷ מביאים את הפשרה שנתקבלה ע"י רב עמרם גאון בסידורו ובמנהג אשכנז: "הלכך תקינו לומר בשחרית אהבה רבה ובערבית אהבת עולם".

(ד) אהבה רבה — ברכת התורה

תוכן ברכת "אהבה רבה" הוא תודה ובקשה על הבנת התורה ולימודה. המעיינים יוכיחו זאת, שכן בקשה זו חוזרת כמה פעמים: "כך תחננו ותלמדנו"; "ותן בלבנו להבין וכו' ללמוד וללמד וכו'"; "והאד עינינו בתורתך".

הזכרנו שברכות שמע הן ברכות על פרשיות התורה שהן משפטי-צדק של ה'. ברכת "אהבה רבה" הסמוכה ל"שמע" היא ברכת התורה וכך היא נקראת בירושלמי⁸ וזה הוא שמה הקדום.

המעיינים יזכירו ברכת התורה הנאמרת בבוקר ובשעת עלייה לתורה: אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו — בחירה ונתינת התורה — ויבחינו כי כן הוא גם ב"אהבה רבה": "ובנו בחרת מכל עם ולשון וקרבתנו לשמך הגדול"; בחירה וקבלת התורה במעמד הר סיני — והברכה: "הבוחר בעמו ישראל" — הרי שהברכה כולה מלאה הודאה ובקשה על קבלת התורה, לימודה והבנתה. שוב יתבקשו לעיין ב"אהבת עולם" של ערבית ויראו במה שונה ברכה זו מ"אהבה רבה" של שחרית — מנקודת ראות זו.

וכיון ש"אהבה רבה" היא "ברכת תורה" על כן אפשר לצאת בה ידי חובת הברכה שמברכים על לימוד תורה וכן הוא בגמרא (בבלי וירושלמי): א"ר יהודה אמר שמואל: השכים לשנות עד שלא קרא קריאת שמע צריך לברך; משקרא קריאת שמע אינו צריך לברך, שכבר נפטור ב"אהבה רבה". מפרש רש"י: "שיש בה מעין ברכת התורה, ותן בלבנו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך ותלמדם חקי רצונך".⁹

ואם "אהבה רבה" היא ברכת התורה מסתבר שפרשיות "שמע" שלאחריה שהן דברי תורה, אדם יוצא בהן חובת לימוד תורה. בירושלמי¹⁰ מסביר: "מפני מה קורין שהי פרשיות הללו בכל יום? ר' לוי אמר שעשרת הדברות כלולים בהן"¹¹:

5 ירמיה לא, ב.

6 ע"י אבודרהם השלם; טור או"ח ס.

7 בברכות יא, ע"ב. 8 ירושלמי ברכות א, ה.

9 ועין ירושלמי ברכות א, ח ובתוספות ברכות יא, ע"ב ד"ה "שכבר".

10 שם.

11 מן הראוי שהמעיינים עצמם ינסו למצוא את הרמזים לעשרת הדברות בפרשיות "שמע".

אנכי ה' אלהיך — שמע ישראל ה' אלהינו ;
 לא יהיה לך וכו' — ה' אחד ;
 לא תשא וכו' — ואהבת את ה' אלהיך, מאן דרחים מלכא לא לישתבע
 בשמיה ומשקר (מי שאוהב את מלכו לא יישבע בשמו לשקר) ;
 זכור את יום השבת לקדשו — למען תזכרו ; רבי אומר, זו מצות שבת
 שהיא שקולה כנגד כל מצוותיה של תורה ;
 כבד את אביך ואת אמך — למען ירבו ימיכם וימי בניכם ;
 לא תרצח — ואבדתם מהרה, מאן דקטיל מתקטיל (מי שהורג נהרג) ;
 לא תנאף — ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, וכו' ;
 לא תגנוב — ואספת דגנך ולא דגנו של חברך¹² ;
 לא תענה ברעך עד שקר — אני ה' אלהיכם, וכתוב וה' אלהים אמת ;
 מהו אמת ? אמר ר' אבין, שהוא אלהים חיים ומלך עולם, א"ר לוי, אמר
 הקב"ה אם העדת לחברך עדות שקר מעלה אני עליך כאילו העדת
 עלי שלא בראתי שמים וארץ ;
 לא תחמוד בית רעך — וכתבתם על מזוזות ביתך, ביתך ולא בית
 חברך".

(ה) הקשר בין הברכות

ראינו ש"אבה רבה" כברכת התורה באה לפני פרשיות התורה שב"שמע"
 וזהו הקשר ביניהן. אך האם יש קשר בין הברכות עצמן הבאות לפני ק"ש
 ואחריה ?

המוטיבים¹³ הם :

העובדה שהירושלמי מונה את "אנכי ה'" בין עשרת הדברים נוגדת את דעת הסוברים
 כי "אנכי" אינה מהן אלא מעין הקדמה לדברות הבאות אחריה. זו דעת ר' חסדאי
 קרשקש, ואברבנאל, האומר כי "אנכי" אינה מצוה, לא אמונית ולא מעשית, אבל היא
 הקדמה למצוות ואזהרות שיאמר בשאר הדבורים ועניינו להודיעם מי הוא המדבר אתם
 — ואילו הרמב"ם כנראה בעקבות ירושלמי זה סובר שזו מצות עשה. (ראה ספר
 המצוות מצות עשה א' והלכות יסודי התורה פרק א, הלכה א).

12 ראוי להפנות תשומת לב המעיינים לשינוי בלשון החל בפיסקה זו, שכל הפרשה כולה
 נאמרת בלשון רבים ופיסקה זו — בה מדובר בקנייני העוה"ז שהם פרי עבודת האדם —
 נאמרת בלשון יחיד. מסתבר ששינוי זה הוא שמעורר לדייק בלשון ולהסיק : "דגנך
 ולא דגנו של חבריך" וכן להלן ב"לא תחמיד" — "ביתך ולא בית חברך". מן הנכון
 שהמעיינים עצמם ימצאו את הסברא הזאת לאחר שהמורה יעוררם לכך ע"י שאלה
 מדריכה.

13 על המעיין לנוכח שאנו עוסקים בתפילת שחרית בימי חול בלבד ולא בברכת יוצר
 של שבת ובפיוטיה.

(א) האור—מאורות עולם ומאורה של תורה¹⁴

ברכה א — יוצר אור, המאיר לארץ, מאורות נתן סביבות עזו, ועל מאורי אור שעשית יפארוך סלה, לעושה אורים גדולים, אור חדש על ציון תאיר ;
בא"י יוצר המאורות ;
ברכה ב — והאר עינינו בתורתך.

(ב) רחמי ה' וחסדיו עם הבריות

ברכה א — המאיר — ברחמים, ובטובו וכו', אלהי עולם ברחמיך הרבים רחם עלינו, כי לעולם חסדו ;
ברכה ב — חמלה גדולה ויתירה חמלת עלינו, אבינו האב הרחמן המרחם רחם עלינו.

(ג) בטחון וישועה¹⁵

ברכה א — מגן ישענו משגב בעדנו, מצמיח ישועות ;
ברכה ב — כי בשם קדשך וכו' בטחנו, נגילה ונשמחה בישועתך, אל פועל ישועות אתה ;
ברכה ג — צור יעקב מגן ישענו, יוצרנו צור ישועתנו, מגן ומושיע, מלך גואל ומושיע.

(ד) כינויי השם ותארייו

ברכה א — המלך המרומם, אלהי עולם, צור משגבנו, מגן ישענו, צורנו, וגואלנו, המלך הגדול הגבור והנורא קדוש הוא, קדוש, קדוש, קדוש, מצמיח ישועות, אדון הנפלאות ;
ברכה ב — אבינו מלכנו, אבינו האב הרחמן, בשם קדשך הגדול והנורא, שמך הגדול, פועל ישועות ;
ברכה ג — אלהי עולם, מלכנו, צור יעקב, מגן ישענו, מלכנו מלך אבותינו,

14 וכתב בעל המנהגות מה שסמכו "אהבת עולם" "ליוצר המאורות" ; לפי שבה מזכיר ייחוד שמו של הקב"ה, ונתינת התורה מאירה מכל המאורות, שהשמש אינה מאירה אלא ביום והתורה ביום ובלילה. ואחזו דרך המשורר במזמור "השמים מספרים כבוד אל" שהזכיר יצירת המאורות וסמך לזה (יט, ח) "תורת ה' תמימה משיבת נפש" ואח"כ "עדות ה' נאמנה", שאנו חייבים להעיד על ייחודו האמיתי, ולפיכך קורא מיד ק"ש שהוא ייחוד הקב"ה (אבודרהם השלם).

15 על הקשר בין בטחון ובין "ולא נבוש" ע"י להלן בפרק על מקורות התפילה.

גואלנו גואל אבותינו, צור ישועתנו, מלך גבור, מלך גואל ומושיע, גדול ונורא, נורא תהלות עושה פלא, צור ישראל, גואלנו, קדוש ישראל.

(ה) ריבוי (מעשי ה' וחסדיו ושמחת ישראל)

ברכה א — (מעשי ה' רבים) — מה רבו מעשיך ה', (רחמי ה' רבים) —
ברחמיך הרבים;
ברכה ב — אהבה רבה, חמלה גדולה ויתירה;
ברכה ג — שמחה רבה.

(ו) גדול

ברכה א — גדול דעה, המלך הגדול, ברעש גדול, אורים גדולים;
ברכה ב — חמלה גדולה, בשם (קדשך) הגדול, לשמך הגדול;
ברכה ג — רם ונשא גדול.

(ז) זכות אבות

ברכה ב — בעבור אבותינו;
ברכה ג — אלהי אבותינו, מלך אבותינו, גואל אבותינו, עזרת אבותינו.

(ח) עולם

ברכה א — אלהי עולם, ברום עולם, מלך עולם, כי לעולם
חסדו;
ברכה ב — ולא נבוש לעולם ועד;
ברכה ג — הדבר הנה עלינו לעולם ועד, אלהי עולם, פודנו ומצילנו
מעולם, לעד ולעולמי עולמים, דבר טוב וקיים לעולם ועד,
אתה הוא מעולם, ברום עולם מושבך.

(ט) שמחה

ברכה ב — נגילה ושמחה בישועתך;
ברכה ג — לך ענו שידה בשמחה רבה.

(י) גאולה

ברכה א — אור חדש על ציון תאיר ונוכה כולנו מהרה לאורו;
ברכה ב — והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ ותולכנו קוממיות לארצנו;
ברכה ג — גואלנו גואל אבותינו, ממצרים גאלתנו וכו', ופדה כנאמך יהודה
וישראל, גואלנו ה' צבאות וכו', בא"י גאל ישראל.

(יא) אהבה

ברכה א— כולם אהובים ;

ברכה ב— אהבה רבה אהבתנו, ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה, ויחד לבבנו לאהבה, להודות לך וליחדך באהבה, הבוחר בעמו ישראל באהבה.

ברכה ג— ואהוב הרבר הוה, על זאת שבחו אהובים .

הרי רשימה של ביטויים וצירופים, יסודות תפילה— המצויים בשלוש הברכות והם מבריחים אותן מקצה אל קצה ומאחדים אותן. אולם לא כל היסודות מובלטים במידה שווה בכל התפילות.

יסוד האור מובלט בברכת "יוצר אור" והרי זו ברכת האור או המאורות. אין יסוד האור מופיע בברכה ג ובברכה ב הוא מציין את הבקשה לאור תורה.

יסודות החסד והרחמים אף הם בשתי הברכות הראשונות בלבד, (וכבר תמהו על שום מה מופיעה בקשת הרחמים בברכת המאורות וזו לשון התמיהה באבודרהם השלם: "וכתב בעל המנהגות: יש לתמוה למה נתקן בברכת המאורות "אלהי עולם ברחמיך הרבים רחם עלינו". ונראה בעיני משום דאמרינן בירושלמי (תענית פ"ד, ה"ג) יהי מארת— מארת כתיב חסר, בלא וא"ו וכו') אור הטבע מושפע עלינו ברחמי ה' וכן אור התורה. יסודות הבטחון והישועה משותפים לשלוש הברכות.

גם בכינוי השם ותארו יש קשר בין שלוש הברכות, אולם בברכה א מובלטת הקוסמיות עם הרוממות והקדושה הקשורות באלוהי עולם, קדושתו קדושת עולם וכן כבודו— "המלך המרומם לבדו", "מימות עולם" "אלהי עולם", (אמנם גם בברכה ג מצוי התואר "אלהי עולם", אבל שם הוא בא בצירוף "מלכנו צור יעקב"). בברכה ב בולט היסוד האבהי (המתאים לאהבה) "אבינו" "אבינו מלכנו" "אבינו האב הרחמן"; בברכה ג בולט התואר הלאומי "צור יעקב" "מלכנו מלך אבותינו" "גואלנו גואל אבותינו" "מלך גואל ומושיע" "צור ישראל" "גואלנו... קדוש ישראל".

הריבוי מובלט ביסוד הרחמים המשותף לברכות א וב. בברכה ב מופיעה "אהבה רבה", אהבה מופיעה בה שש פעמים¹⁶ ואכן זו ברכת האהבה הרבה שבין ה' וישראל. בברכה א נאמר "כולם אהובים" על משרתי עליון, אבל בברכה ב האהבה היא כולה או אהבת ה' לעמו: "אהבה רבה אהבתנו" "הבוחר בעמו ישראל באהבה" או אהבת העם לה' ולתורתו: "ויחד לבבנו

16 בנוסח ספרד שמונה פעמים.

לאהבה — שמך" — ליחודך באהבה" — ולקיים — — תורתך באהבה". וכן בברכה ג' "ואהוב — — הדבר הזה", — הנאמר בפרשיות "שמע" שהן דברי תורה — ועוד "שבחו אהובים" — בני ישראל האהובים על ה'. התורה אהובה על ישראל וישראל אהוב על ה'.

יסוד הגדלות מצוי בשלוש הברכות, ושוב ניתן להבדיל בין שלוש הברכות. בברכה א בולטת הגדולה הקוסמית של בורא עולם ומנהיגו והגדלות שביחס ה' והברואים; בברכה זו מתגלית מידת הרחמים — "רחם עלינו, המחדש בטובו" ומידת הדין — "בעל מלחמות זורע צדקות" — בהנהגת העולם.

בברכה ב — הגדלות שבמידות ה' ביחסו אל הבריות, להבטיח קיומו הרוחני של ישראל — "חמלה גדולה ויתירה חמלת עלינו" — כי בשם — — הגדול בטחנו" ו"קרבתנו לשמך הגדול". בברכה זו מתגלית מידת הרחמים לעמו, ובברכה ג גדולת ה' במעשיו וביחוד במעשה הגאולה לעמו, בה מתגלית מידת הדין כשה' שופט את העמים "רם נשא גדול ונורא משפיל גאים ומגביה שפלים וכו' ועונה לעמו בעת שועם אליו".

(1) המיוחד בכל ברכה

העיון ביסודות המשותפים לשלוש הברכות מביא אותנו למסקנה שהברכה הראשונה "ברכת המאורות" — תוכנה יחס ה' לטבע ולבריאה הכוללת, והיסוד הלאומי שנוכר בסופה "אור חדש על ציון תאיר ונוכה כולנו מהרה לאורו" אינו מופיע בסיפורים אחרים אלא בנוסח אשכנז. במקצת נוסח אות נאמר: "והתקין מאורות משמח עולמו אשר ברא", שהוא המשך לאופי הקוסמי של תפילה זו כולה, במחזור רומא בא במקום זה: "ובחסדו נתנם להאיר על הארץ" ובנוסחאות שונים חותמים מיד אחרי "כי לעולם חסדו": באי יוצר המאורות"¹⁷.

עתה יובן שזכות אבות שהיא יסוד נכבד בתפילותינו אינה נזכרת בברכה א אלא בברכה ב (בה שולט היסוד הלאומי) בהבלטה מיוחדת "בעבור אבותינו", וכן בברכה ג שהיא ברכת הגאולה, בבחינת מעשה אבות סימן לבנים — גאולת מצרים היתה לאבותינו ובזכות אבות — או כשם שנגאלו אבות — נגאלים הבנים: "עזרת אבותינו אתה הוא מעולם, מגן ומושיע לבניהם אחריהם". "פדה כנאמך יהודה וישראל".

היסוד הקוסמי בולט בברכה א גם בצירופים "אלהי עולם", "ברום עולם", "מלך עולם" — כי לעולם חסדו"; בברכה ב בא פעם אחת הצירוף

17 ע"י סדר עבודת ישראל לר' יצחק בער.

"לעולם ועד", בבקשת הקיום הרוחני של העם "ולא נבוש לעולם ועד". קיום רוחני זה מותנה בקיום יסוד האהבה שבין ה' לעמו, וזה עיקר תוכנה של ברכה ב; ואילו בברכה ג שהיא ברכת הגאולה, שוב מופיע "עולם" "אמת ויציב וכו' לעולם ועד" "ודבריו חיים וקיימים וכו' לעד ולעולמי עולמים".

משפט ה' בעמים: "ברום עולם מושבך ומשפטיך וצדקתך עד אפסי ארץ", ונצח ישראל שהוא ה' ביחסו לישראל — "פודנו ומצילנו מעולם וכו' "אלהי עולם — מלכנו" "עזרת אבותינו אתה הוא מעולם".

יסוד השמחה — אינו מופיע בברכת המאורות של "יוצר" בשחרית לימי חול. העולם מתחדש ברחמי ה', בטובו; הבריאה היא פרי חכמת ה', והמתפלל משמיע דברי שבח, פאר, תהילה ומספר את כבודו וקדושתו. משרתי עליון ממלאים רצון הבורא באימה וביראה, וכולם שרים ומזמרים, מברכים, משבחים, מפארים, מעריצים, מקדישים וממליכים. הבריאה מעוררת כניעה, אימה ויראה. בתיאור יחסים אלה בין ה' לבריאה גוברת ההערצה¹⁸, לא כן בברכה ב שהיא ברכת האהבה, ברכת הקיום הרוחני של העם. בה הבטחון בה', המבטיח את הישועה והקיום — מעורר שמחה באדם. הבריאה בהתחדשותה עושה רצון ה' ומכירה בעליונותו, ואילו העם בבטחונו מכיר בקרבת ה' ובאהבתו, בטוב המושפע על העם המתפלל וזה מעורר שמחה גם בברכת הגאולה — לאחר שנעשה משפט ה' בעמים ועם ישראל נושע — אז "משה ובני ישראל" — המכירים שה' בתוכם ואתם — "לך ענו שירה בשמחה רבה וכו'".

(ז) "אהבה רבה" — מקורה ותוכנה

הזכרנו את נושאה הכללי של תפילת "אהבה רבה" והוא בקשה על קיומו הרוחני של עם ישראל. קיום זה מותנה בקיומה של האהבה ההדדית בין ה' לישראל. והנה ראוי לברר טיבן ומקורן של שתי אהבות אלה: אהבת ה' לישראל ואהבת ישראל את ה'. מקורות אלו יבהירו לנו גם את תוכנה של ברכת "אהבה רבה", הסמוכה לפרשיות "שמע".

על אהבת ה' את ישראל אנו קוראים בכמה מקומות בספר דברים. בפרק ד של ספר דברים נאמר (מפס' לז) ¹⁹:

¹⁸ אמנם בנוסח ספרד מוזכרת השמחה, "והתקין מאורות משמח עולמו אשר ברא". השמחה היא איפוא לה', משמח עולמו, אבל העולם עצמו, ובייחוד האדם, אינו אלא תפוס הערצה גדולה לבורא.

¹⁹ דב' ד, לז — מ.

וְתַחַת כִּי אָהַב אֶת-אֲבֹתָיָהּ וַיִּבְחַר בְּזֶרְעוֹ אַחֲרָיו וַיּוֹצֵאֵהָ בַּפָּנִי בְכַחוֹ הַגָּדֹל מִמִּצְרָיִם. לְהוֹרִישׁ גּוֹיִם גְּדֹלִים וְעַצְמָיִם מִמֶּה מִפְּנֵי לְהַבְיִאֵהָ לְתַת-לָּהּ אֶת אֶרֶצַם נַחֲלָה כַּיּוֹם הַזֶּה. וַיִּדְעַת הַיּוֹם וְהַשַּׁבָּת אֶל-לִבְבָהּ כִּי הוּא הָאֱלֹהִים בְּשָׂמַיִם מִמַּעַל וְעַל-הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד. וְשִׁמְרַת אֶת-חֻקָּיו וְאֶת-מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם אֲשֶׁר יִיטֵב לָהּ וּלְבָנֶיהָ אַחֲרֶיהָ וּלְמַעַן תֵּאָרִיךְ יָמִים עַל-הָאָדָמָה אֲשֶׁר יִי אֱלֹהֶיהָ נָתַן לָהּ כָּל-הַיָּמִים.

הפסוקים האלה מלמדים :

(א) אהבת ה' את אבותינו, בחירתו בעם ישראל והנחלת הארץ לבני ישראל מחייבות אותנו להאמין בהקב"ה ובאחדותו ;

(ב) שמירת המצוות כנתינתם מאת ה' מבטיחה את טובת העם וקיומו בארצו.

רעיונות אלו באים לידי ביטוי בצורת בקשה ותחינה בברכת אהבה רבה. נעמידם נא זה מול זה :

ותחת כי אהב את אבתיך ויבחר בזרעו אחריך וידעת היום והשבת אל לבבך כי ה' הוא האלהים — — — אין עוד ושמרת את חקיו ואת מצוותיו אשר אנכי מצוך היום אשר ייטב לך — — — ולמען תאריך ימים — — — ויוציאך — — — ממצרים להוריש גוים — — — להביאך לתת-לך את ארצם נחלה —	אהבה רבה אהבתנו — — — ובנו בחרת מכל עם ולשון וקרבנתו לשמך הגדול²⁰ להודות לך ויליחדך באהבה ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך ותן בלבנו — — — לשמר ולעשות ולקיים ולא נבוש לעולם ועד והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ ותוליכנו קוממיות לארצנו

עתה מובן הקשר ב"אהבה רבה" בין הבקשה לידיעת התורה, להבנתה ולקיום מצוותיה, ובין הבקשה לקיבוץ גלויות לארצנו ובין ציון הבחירה שבאה

²⁰ הקרבה לה' באה לידי ביטוי גם בפסוק ז באותו פרק : "כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו". אמנם "וקרבנתו וכו'" רומז למעמד הר סיני כפי שיתבאר להלן בציון המקורות.

לידי ביטוי ממשי במתן תורה — שכן זהו גם הקשר הרעיוני בפסוקים שקראנו.

אין ספק שכמה מן הפסוקים מקבילים לפסוקים בפרשיות "שמע" עצמן, ומן הראוי שהמעיינים ימצאו את ההשואות וההקבלות בעצמם.

על טיבה של אהבת ה' את ישראל ועל סיבת הבחירה אנו קוראים במקום אחר בספר דברים²¹:

כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּךָ בָּחַר יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם סִגְלָה מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאָדָמָה. לֹא מִרְבֹּכְכֶם מִכָּל-הָעַמִּים חֲשַׁק יְיָ בְּכֶם וּבַבְּחַר בְּכֶם כִּי אַתֶּם הַמְעֻט מִכָּל-הָעַמִּים. כִּי מֵאַהֲבַת יְיָ אֶתְכֶם וּמִשְׁמֵרוֹ אֶת-הַשְּׂבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם הוֹצִיא יְיָ אֶתְכֶם בְּיַד חֲזָקָה וּיְפֹדֵךְ מִבֵּית עַבְדִּים מִיַּד פְּרַעֲוֶה מֶלֶךְ מִצְרַיִם. וַיְדַעַת כִּי-יְיָ אֱלֹהֶיךָ הוּא הָאֱלֹהִים הָאֵל הַנֹּאמֵן שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֹסֵד לְאַהֲבֵיו וּלְשִׁמְרֵי מִצְוֹתָיו לְאַלְפֵי דוֹר. וּמִשְׁלָם לְשִׁנְאוֹ אֵל פְּנוּי לְהַאֲבִידוֹ וכו'.

מפסוקים אלו מתברר:

- (א) בחירת ה' את ישראל היא מאהבה ובזכות אבות;
 - (ב) יציאת מצרים היא תוצאה של הבחירה, אהבה וההבטחה לאבות;
 - (ג) האהבה וזכות אבות הן שתי סיבות בלתי תלויות זו בזו;
 - (ד) אין פשר לסיבת האהבה של ה' לישראל, אבל נאמנותה והתמדתה תלויות באהבת ישראל את ה' ובקיום התורה;
 - (ה) בלי שמירת התורה ומצוותיה הופכת האהבה לשנאה ובטל היסוד לקיום העם הנבחר.
- גם רעיונות אלה באים לידי ביטוי בצורת הבקשה בברכת "אהבה רבה".
פה אנו למדים שהקשר בין האהבה לחמלה הוא במעשה הגאולה.

אהבה רבה אהבתנו	כי מאהבת ה' אתכם — — —
חמלה גדולה ויתירה	הוציא ה' אתכם ביד חזקה
חמלת עלינו	ויפדך מבית עבדים — — —

סמך חמלה לאהבה על שם הכתוב: "באהבתו ובחמלתו הוא גאלם"²², כי יציאת מצרים היא תוצאה של הבחירה והאהבה.

²¹ ז, ו"י.

²² ישעיה סג, ט.

קשר זה מוצא המשכו בבקשה לקיבוץ גלויות ולגאולה בעתיד: והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ ותוליכנו קוממיות לארצנו.

על הבחירה מאהבה ובזכות אבות:

אהבה רבה	בך בחר מכל העמים ויבחר בכם ...
בעבור אבותינו — — —	מאהבת ה' אתכם
הבוחר בעמו ישראל באהבה	ומשמרו את השבעה אשר
	נשבע לאבותיכם — — —

זכות האבות והאהבה מופיעות גם בתפילה כסיבות בלתי תלויות. נאמנותה והתמדתה של אהבת ה' לישראל תלויה באהבת ישראל את ה' ובקיום התורה ולכן נשמעת כאן התפילה:

אבינו מלכנו — — —	האל הנאמן
כן תחננו ותלמדנו	שמר הברית והחסד
רחם עלינו ותן בלבנו	
להבין ולהשכיל — — — באהבה	לאהביו
והאר עינינו בתורתך	ולשמרי מצוותיו
ודבק לבנו במצוותיך	לאלף דור
ויחד לבבנו לאהבה — — —	
ולא נבוש לעולם ועד	

כי בלי אהבת ה' ושמירת המצוות באה השנאה והאבדון ולכן באה הבקשה:

ולא נבוש לעולם ועד	שמר הברית והחסד — — —
	לאלף דור — — —
	ומשלם לשנאיו אל פניו
	להאבידו — — —

גם הבקשה לייחוד ה' באה בדברי הכתוב:

וקרבתנו לשמך הגדול	וידעת כי ה' אלהיך
סלה באמת	הוא האלהים
להודות לך וליחודך	האל הנאמן שמר הברית — — —
באהבה	לאהביו

(ג) השלמה לרעיונות הבאים לידי ביטוי בברכת "אהבה רבה" נמצא בקטע אחר מתוך ספר דברים 23 :

וַעֲתָה יִשְׂרָאֵל מָה יי אֱלֹהֶיךָ שׁוֹאֵל מֵעַמֶּךָ כִּי אִם-לִירְאָה אֶת יי אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּכָל-דְּרָכָיו וְלֹא-אֲהַבְתָּ אוֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת-יי אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לִבְבְּךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ. לְשֹׁמֵר אֶת-מִצְוֹת יי וְאֶת-חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵצַוְהָ הַיּוֹם לְטוֹב לָךְ. הֵן לִי אֱלֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַיִם הַשָּׁמַיִם הָאָרֶץ וְכָל-אֲשֶׁר-בָּהּ. רַק בְּאַבְתָּיִךָ תִּשָּׁק יי לְאַהֲבָתָה אוֹתָם וַיִּבְחַר בְּזָרְעָם אַחֲרֵיהֶם בְּכֶם מְכַל-הָעַמִּים כִּי־זֶה הַיּוֹם. וּמִלְתֶּם אֶת עַרְלַת לְבַבְכֶם וְעַרְפְּכֶם לֹא תִקְשׁוּ עוֹד. כִּי יי אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֲדֹנֵי הָאֲדָנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגְּבוֹר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יֵשָׂא פָנָיִם וְלֹא יִקַּח שָׁחַד — — — אֶת יי אֱלֹהֶיךָ תִירָא אוֹתוֹ תַעֲבֹד וְכוּ תִדְבַק וּבִשְׁמוֹ תִשָּׁבַע. הוּא תְהַלְתֶּךָ וְהוּא אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר עָשָׂה אֶתְךָ אֶת הַגְּדֹלַת וְאֶת הַנּוֹרָא הָאֵל אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ.

בפסוקים אלה אנו מוצאים רמזים והקבלות לפסוקים שבפרשיות "שמע" ושוב מן הראוי שהמעיינים עצמם יעמדו על כך. אך כמה רעיונות זהים עם הרעיונות שבברכת "אהבה רבה".

(א) יראה, אהבה, עבודת השם ושמירת המצוות ע"י האדם מישראל — הן רצון ה' ;

(ב) רצון ה' הוא לטובת ישראל ;

(ג) אהבה, יראה וקיום דברי התורה מחייבים ייחוד הלב לכך ;

(ד) בורא העולם ושליטו יכול להשפיע טובו על עובדיו ;

(ה) נאה לו לישראל לעבוד את מושיע ישראל.

רעיונות אלו הבאים ככתוב בתורת צו, תיאור ומשאלה מאת ה' — באים בברכת אהבה כתפילה ותחינה של ישראל :

(א) רצון ה' הוא שיעבדוהו ויאהבוהו, יראו מפניו וישמרו מצוותיו :

בעבור אבותינו שבטחו בך	מה ה' אלהיך שואל מעמך
ותלמדם חוקי חיים (היה זה רצונך	כי אם ליראה — — —
ללמדם) —	לאהבה — — —
כן תחננו ותלמדנו	ולעבד — — — לשמר את מצות ה'
	ואת חוקותיו.

חיים חמיאל

(ב) היה זה לטובת ישראל שלמדו חוקים אלו שהם חוקי חיים ולכן מתפלל עם ישראל:

ותלמדם חקי חיים	אשר אנכי מצוך היום
כן תחננו ותלמדנו	לטוב לך
אבינו האב הרחמן רחם עלינו וכו'	

(ג) אנו מתפללים על ייחוד הלב לאהבה, ליראה ולקיום דברי התורה לאהבה אותו:

ותן לבבנו — — —	ולעבוד את ה' אלהיך
לשמור ולעשות	בכל לבבך — — —
ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה	
ודבק לבנו במצוותיך	ומלתם את ערלת לבבכם — — —
ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך	

(ד) על כוחו של ה' להיטיב עם ברואיו העובדים אותו:

כי בשם קדשך הגדול והנורא בטחנו	הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים
נגילה ונשמחה בישועתך	הארץ וכל אשר בה — — —
	כי ה' אלהיכם
	הוא אלהי האלהים ואדני האדנים
	האל הגדל הגבר והנורא — — —

(ה) נאה לו לישראל לעבוד את מושיע ישראל:

ודבק לבנו במצוותיך	את ה' אלהיך תירא
ויחד לבבנו — וליראה	אותו תעבוד
את שמך	וכו תדבק
ולא נבוש לעולם ועד — — —	ובשמו תשבע
כי אל פועל ישועות אתה.	הוא תהלתך והוא אלהיך
	אשר עשה אתך את הגדלות
	ואת הנוראות אשר ראו עיניך.

גם פסוקים אלה חוזרים על רעיון האהבה והבחירה מכל העמים; אהבה ללא סיבה ובחירה מתוך העדפת ישראל:

רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם בכם מכל העמים כיום הזה	— — — אהבה רבה אהבתנו — ובנו בחרת מכל עם ולשון הבוחר בעמו ישראל באהבה

(ח) תוכנה ומבנה של הברכה

בין פרקי התפילה שבסידור אנו מבחינים בסוגי תפילה שונים כגון:
(א) תפילות (הכוונה גם לחלקי תפילות — מזמורים ופרשיות) בהן אנו מדברים אל ה', כגון ברכות השחר, אלהי נשמה, תפילה למשה, מזמור שיר ליום השבת, ויברך דוד, ישתבח, אהבה רבה, שמונה-עשרה, אבינו מלכנו, על כן נקוה:

(ב) תפילות בהן ה' פונה אל המתפלל, כגון "שמע ישראל";
(ג) תפילות המדברות על ה' — מעשיו, גדולתו, תהילתו, יחסו לעמו וכו'.
הן כוללות דברי המתפלל או פנייה למתפלל, כגון אדון עולם, יגדל, בשנותו, רננו, הללו את שם ה', מזמור לתודה, הללי נפשי, הללויה כי טוב, הללו את ה' מן השמים, שירו לה' שיר חדש, הללו אל בקדשו, ברוך ה' לעולם; ויש בהן תפילות מעורבות, כגון ברוך שאמר, הודו, השמים מספרים, ה' מלך, יהי כבוד, תהלה לדוד, אז ישיר, יוצר אור, אמת ויציב, ובא לציון, עלינו 24 — ועל כן.

(ד) תפילות עם ישראל (לאומיות), כגון אבל אנחנו עמך, לפיכך אנחנו חייבים, אתה הוא, תחנון — והוא רחום, הטה, הבט נא, אנא מלך, אל רחום וחנון, אין כמוך, הפותח יד, הבט משמים עד סוף התחנון.

(ה) תפילות המספרות גדולות ה' בהיסטוריה, כגון הודו לה' כי טוב כל-הא. אתה הוא ה"א אשר בחרת באברהם וכו', ויושע, אז ישיר.

(ו) תפילות יחיד מכל הסוגים הנ"ל, כגון יהי רצון שתצילני, אלהי נצור, רחום וחנון חטאתי.

(ז) תפילות רבים מכל הסוגים, כגון יה"ר שתרגילנו, אלהים יחנונו — (יש בה גם פנייה לה').

(ח) תפילת המתפלל על חברו, כגון יענך ה' — שלושה פסוקים ראשונים, (התפילה כולה מעורבת היא).

24 מדוע נאמרת "עלינו לשבח" בלשון נסתר — על ה' — עיין רמב"ן לשמות טו, כו והערה 25, שיש בה מנוכת אינו אלא הפסוק מן התורה "וידעת היום וכו'".

א ה ב ה ר ב ה היא תפילת רבים, תפילת הציבור היהודי המתפלל, תפילת העם הפונה אל ה' לזכות בחסדו.
ה פ ת י ח ה : אהבה רבה אהבתנו ה' אלהינו חמלה גדולה ויתירה חמלת עלינו.

פתיחה זו היא הקדמה, הכרוזה מעין הנחת יסוד לתפילה הבאה אחריה, ויסודה משמש גם כסוגר : "וליחדך באהבה", אלא שבפתיחה מדובר על אהבת ה' את ישראל, אהבה השופעת מלמעלה למטה, ובסוגר — על אהבת ישראל את ה', הבוקעת ועולה מלמטה למעלה. שתי אהבות אלה מהוות מסגרת ונושא לתפילה. הברכה היא החתימה של התפילה והיא גם סיכומה. בחירת העם באהבה : "בא"י הבוחר בעמו ישראל באהבה". סיכום זה כולל את הבחירה, את בחירת עם ישראל מכל העמים, הרומזת ליציאת מצרים ולקבלת התורה בהר סיני — ואת הבחירה מתוך אהבה, המחייבת שמירה על קיומו הנצחי של העם. תפילה זו לקיום הנצחי היתה בתודעתה של האומה כל הימים מאז ניתנה תורה בהר סיני ; בעת צרה ומצוקה, בעת סכנה ושואה לפרט ולכלל, בשעה של מסירות הנפש על קידוש השם — תמיד היו נותנים נפשם ומכריזים וקוראים ייחוד זה "שמע ישראל" על נצח ישראל שלא ישקר.

בפתיחה כלולים שני יסודות — אהבה וחמלה, והם עוברים, משתלבים ונרמזים בכל התפילה ; בזכות האהבה חמלת עלינו, גאלת אותנו, עשיתנו לעם והבאתנו לארץ ישראל. בזכות האהבה בחרת בנו ולימדת תורה לאבותינו — כן תרחם עלינו ותלמד אותנו. ועוד פעם חוזרת בקשת הרחמים לקיום התורה ומצוותיה עם הציון שזה יבטיח ישועת העם וקיומו. ולסוף חוזרת הבקשה לקיבוץ גלויות, לגאולה ולשיבה לארץ, שהרי לשם כך בחרת בנו שנהיה לעם בלתי תלוי בגויים אחרים ונוכל להודות לך וליחדך באהבה.
ניתן איפוא לחלק את תפילת "אהבה רבה" בדרך זו :

פתיחה — אהבה רבה אהבתנו ה' אלהינו חמלה גדולה ויתירה חמלת עלינו.

ב ק ש ה א :

(א) אבינו מלכנו,

בעבור אבותינו שבטחו בך

ותלמדם חקי חיים — כן תחננו ותלמדנו.

(ב) אבינו האב הרחמן,

המרחם —

רחם עלינו.

ותן בלבנו —

להבין

ולהשכיל,
 לשמע,
 ללמד
 וללמד,
 לשמר,
 ולעשות
 ולקיים

את כל דברי תלמוד תורתך באהבה.

בתורתך,
 במצותיך ;

(ג) והאר עינינו
 ודבק לבנו

(ד) מעבר : ויחד לבבנו

לאהבה וליראה שמך,
 ולא נבוש לעולם ועד.
 כי בשם קדשך הגדול והנורא
 בטחנו —
 נגילה ונשמחה בישועתך.

ב ק ש ה ב :

והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ,
 ותוליכנו קוממיות לארצנו ;
 כי אל פועל ישועות אתה,
 ובנו בחרת מכל עם ולשון.
 וקרבתנו לשמך הגדול סלה באמת,
 להודות לך וליתוך באהבה.
 בא"י הבוחר בעמו ישראל באהבה.

סוגר :

חתימה :

מבנה ה ש י ר מראה על חלוקה לשני חלקים עיקריים ; האחד הוא בקשה על לימוד התורה, הבנתה ושמירתה, ויסודו : "ותלמדם חוקי חיים כן תחננו ותלמדנו". החלק השני פותח במעבר : "ויחד לבבנו וכו' ולא נבוש לעולם ועד" מעבר מברכת התורה לקבלת עול מלכות שמים ולקריאת שמע ומשמעו : ידיעת התורה ושמירת מצוותיה הן תנאי להתקדשות ולקיום הנצחי שהעם, אך הוא גם מכיל את יסוד הקיום הפיסי — קיבוץ גלויות ושיבה לארץ. בסופה של התפילה חוזרים ליסוד הפתיחה "אהבה רבה". וניתן ביאור לאהבת ה', המותנית בהשבת אהבה מצד ישראל : "ובנו בחרת — — — וקרבתנו — — —"

חיים חמיאל

ליחדך באהבה". אנו מוצאים פה מעין הקבלה כיאסטית, כשהסוף חוזר אף ההתחלה. והחתימה כוללת את תוכן הסיום והפתיחה—בחירה ואהבה. מבחינת המבנה יש לשים לב שבפיסקה א של בקשה א מדובים התאדים וסיבות הפנייה לה, אולם הפנייה עצמה קצרה: "כן תחננו ותלמדנו", ואילו בפיסקה ב מעטים התארים וסיבות הפנייה לה, ואילו הפנייה ארוכה: "רחם עלינו וכו' באהבה". (ברישום התפילה לעיל נראה שההכרעה עוברת מימין לשמאל); כי כן ראוי לו למתפלל — המתייצב מול ה' — להקדים את ההצדקה לפנייתו לפני הצגת משאלתו. ואחר שהציג את משאלתו בקיצור, הוא מתעורר, לובש עוז, וכשהוא ממשיך הריהו מקצר בתארים ובדברי הצדקתו ומרבה בפרטי הבקשה. למעשה נמשכת הפנייה גם בפיסקה ג ובמעבר מבקשה א לב והיא מסיימת בשיבה לסיבות ולהצדקת הפנייה: "כי בשם קדשך — — — בטחנו נגילה ונשמחה בישועתך". סיום זה המחזיר את המתפלל לסיבה, מחזיר אותו להתחלת התפילה וסוגר עליה בצורה כיאסטית.

1. בעבור אבותינו שבטחו בך	5. כי בשם קדשך הגדול והנורא בטחנו
2. הרחמן רחם עלינו	4. ולא נבוש לעולם ועד
3. ותן בלבנו להבין ולהשכיל לשמע ללמד וללמד	3. ויחד בלבנו לאהבה וליראה שמך
4. לשמר ולעשות ולקיים	2. ודבק לבנו במצותיך
5. את כל דברי תלמוד תורתך באהבה	1. והאר עינינו בתורתך

5. מהמעבר ומפיסקה ב מקביל ל-1 בפיסקאות הקודמות
4. " " " " ל-2 " " " "
3. " " " " ל-3 " " " "
2. " " " " ל-4 " " " "
1. " " " " ל-5 " " " "

והמרה "באהבה" היא נקודת המפגש לשלוש הפסקאות היא קבועה באמצע ומשרתת את חלקי הבקשה כודה.

כיוון ההשפעה

יש עוד צד משותף לשתי הבקשות המבדילות אותן מן המעבר; שתי הבקשות הן פניות האדם-עם-ישראל אל ה', שיספיע אהבתו ורחמיו מלמעלה למטה על מנת לקרבם למעלה; תחננו, תלמדנו רחם עלינו, ותן בלבנו, והאר עינינו.

ודבק לבנו, ויחד לבבנו לאהבה וליראה שמך; וכן הבקשה השנייה מכילה את הפנייה להשפעה מלמעלה למטה במטרה להרימם למעלה: והביאנו, ותולחנו, וקרבתנו לשמך; ואילו במעבר כיוון הפנייה הוא מלמטה למעלה: היסוד הוא למטה: כי בשם קדשך — — — בטחנו (אנחנו בך) והפנייה למעלה — נגילה נשמחה בישועתך; הסיום של בקשה א מקביל לסיום בקשה ב

סיום א: לאהבה וליראה שמך
סיום ב: להודות לך וליחדך באהבה

הפנייה בנוכח

הפנייה אל ה' בגוף שני — אתה — נותן תוקף מיוחד לברכת "אהבה רבה". פנייה אל האוהב אינה יכולה לבוא בגוף שלישי, אין מדברים אליו בדרך הנסתר, בדרך הנשגב המתרחק, אלא בנוכח²⁵. המתפלל מרגיש בקרבת ה', באהבת ה' הרבה, היינו, בנוכחותו, זו אהבה עתיקה ונצחית שלא פסקה. תוקף הפנייה בנוכח מתרכך במקצת ע"י נימת ההתפרסות "רחם עלינו", אבל אין זו נימה של התאפסות אלא פנייה לאב המרחם, שצריך לרחם. פעמיים חוזרת פניה זו: אבינו מלכנו; אבינו האב הרחמן.

החריוה ומשמעותה

התפילה כולה מאוחדת מבחינת הצורה החיצונית ע"י החריוה הפנימית (נו, נו) (אלהינו — עלינו — מלכנו — אבותינו — תחנונו ותלמדנו — רחם עלינו — בלבנו — עינינו — לבבנו — והביאנו — ותולחנו — לארצנו, וכן אהבתנו בתחילת התפילה מתקשרת עם סוף התפילה; ובנו — וקרבתנו). חריזה זו משעבדת את הצורה לתוכן; ע"י החזרה על הסיומת שבבקשת הרבים מובלטת תחינת הציבור, תפילת העם; תשומת הלב מופנית אל המתפללים, על עצמם, ע"י הצליל שבמשקל האמפיברכי (עלינו — מלכנו — עינינו — תחנונו).

צורת השילוב

יש לשים לב גם לצורת השילוב הקרובה לצורת השירשור²⁶ בה מתקשרים ומשתרשדים הבתים והפסוקים זה בזה ע"י מלים חוזרות: אמנם לאו דווקא

²⁵ "ברכת אהבה" היא כסוג הברכות הסמוכות לחברתן (כאן לברכת יוצר אור) ועליהן אמר הרמב"ן: והסמוכה לחברתה אשר לא יזכירו בה מלכות — הן לנוכח: אתה גבור, אתה קדוש וכן כולן (שמות טו, כו ועיין יעקב, מקור הברכות — עמ' 14).

²⁶ anadiplosis רמח"ל, לשון למודים, תלאיבי, תש"י, עמ' 126, עיין ד"ר נחמיה אלוני, השרשור במקרא, בית מקרא, שנה ד' ניסן תשי"ט.

לפי המקובל בצורת השרשור, שאותה המלה המסיימת בית אחד פותחת את הבית השני, וכן המלה בה חותמים בית שני בה פותחים בית שלישי, ואף על-פי-כן ניתן להבחין בשילוב הפסוקים זה בזה. המלה אהבה מבריחה את כל התפילה ועושה אותה חטיבה אחת. נוסף עליה יסוד המלה החוזר בחלק מן התפילה: חמלת — תחנונו — הרחמן — המרחם — רחם; עם זה נשים לב גם לשילוב המלים והרעיונות, המתקדם עם מהלך התפילה ונראה כמשתלב בדרך אסוציאטיבית רעיונית: חמלת — תחנונו — המרחם — רחם; ותלמד — ותלמדנו — ללמוד וללמד; תלמוד תורתך — בתורתך; ותן לנו — ובק לבנו — ויחד לבבנו; באהבה — לאהבה; שבטחו בך — בטחנו; בישועתך — פועל ישועות; כי בשם קדשך — לשמך; שם קדשך הגדול — לשמך הגדול; ובנו בחרת — הבוחר.

זמני הפעלים ונטיית השמות ומשמעותם

מן הראוי לשים לב לזמני הפעלים ונטיית השמות. הפתיחה — "אהבה רבה וכו'" היא הכרזה על העבר, הנחת יסוד היסטורי, שעליה נשענת התפילה: הואיל ואהבתנו וחמלת עלינו בעבר על כן יש לנו העוז לבוא ולבקש על העתיד. החזרה על העבר בפיסקה א: "שבטחו בך". "ותלמדנו" היא תוספת לעידוד המתפלל לפני שהוא מבקש על העתיד: "כן תחנונו ותלמדנו".

בפיסקה השנייה גובר כוחו של המתפלל בפנייתו, וזה בא לידי ביטוי בשני דברים: (א) בפנייה ל"אבינו האב הרחמן" במקום "אבינו מלכנו"; "אבינו מלכנו" היא פנייה מתוך מרחק ודיסטאנץ, ואילו "אבינו האב הרחמן" היא פנייה מתוך התקרבות; (ב) לאחר שנוצרה ההתקרבות באה התעוררותו של המתפלל לידי ביטוי גם בצורת הפעלים; עתה הוא פונה בצורת הציווי: "רחם" "ותן" וכדי לרכך את הטון מסתיימת הבקשה במלה "באהבה".

צורת הציווי שולטת גם בפיסקה ג: "והאר" "ודבק" "ויחד", אבל כל פנייה כזאת פיוסה בצדה. אנו מצוים את ה' — כביכול — להיטיב עמנו: "והאר עינינו" (שלנו), "ודבק לבנו" (שלנו) "ויחד לבבנו" (שלנו), אבל הן כל כוונתנו אינה אלא לקבל את "שלך", את מה שאתה רוצה לתת לנו "בתורתך" (שלך), "במצותיך" (שלך), "שמך" (שלך). גם פיסקה זו מתרככת בסופה על ידי ביטוי האהבה "לאהבה וליראה שמך", הארכה זו היא מסיימת את הפקודות בתחינה.

עתה מעז המתפלל לעבור לחלק הקיומי שבתפילה, והיא התוצאה הצפויה מקבלת התפילה. לאחר שנבין ונשכיל ונשמע ונלמד ונלמד ונשמור ונעשה ונקיים ועינינו תאורנה בתורה ולבנו ידבק במצוות ולבבנו ייוחד

לאהבה וליראת השם — לא נבוש לעולם ועד — שיבה לזמן עתיד. הפעלים "תחננו ותלמדנו" נאמרו בדבר עתיד פעולת המשפיע על מקבלה ואילו "לא נבוש" — היא תוצאה פאסיבית של ההשפעה על מקבל ההשפעה בבחינת תוצאה שממילא. תוצאה הבאה מאליה לאחר פעולת המשפיע. וכיון שחזר בפיסקת המעבר לזמן עתיד, חזר בזה לפיסקה א המקבילה לה, שם נמסר בזמן עבר על בטחון האבות בה' וכן נמסר כאן :

שם : בעבור אבותינו שבטחו בך
 כאן : כי בשם קדשך — — בטחנו

וכן הוא מסיים את פיסקת המעבר בעתיד מקבל ההשפעה "נגילה ונשמחה בישועתך" במקום עתיד פעולת המשפיע "תחננו".
 זמני הפעלים בבקשה השנייה ראויים לתשומת לב מיוחדת: "והביאנו" היא צורת ציווי בכינויים הרומזת על זירו, והיא בקשה על החשת הגאולה של קיבוץ הגלויות ובייחוד החשת הוצאתו של עם ישראל מהפזורה, כדי שתהיה הבאה "לשלום", שכן השהייתו עלולה לסכן את הקיום. ואכן בנוסח רב עמרם, דב סעדיה גאון ומנהג ספרד נאמרים הדברים בפירוש: "מהר והבא עלינו ברכה ושלום מהרה מארבע כנפות כל הארץ וכו' ותוליכנו מהרה קוממיות לארצנו", על-ידי השמטת המלה "מהרה" בנוסח אשכנז אנו מבחינים בין הזירו שב"הביאנו" ובין הקוממיות שב"תוליכנו"; כאן אין הדגשה על מהירות אלא על זקיפות קומה, בטחון ואומץ, הדרושים לנכנס לארצו.
 בתיאור הסיבות המציינות את חובת ה', כביכול, לעמו ואת יכולתו וכן חובת העם לה' מופיע ההווה המציין את הנצח, הנצח כהווה אין-סופי; ה' הוא אל פועל ישועות, ובוה יכולתו, אך הוא גם הבוחר בעמו, בוחר כל יום — עתה ולתמיד — ומכאן חובתו לעם. אהבת ה' את עמו ובחירתו בו אינם דבר שבעבר "ובנו בחרת" או "וקרבתנו" — המציינת את האהבה והבחירה כמעשים שהיו אלא הוות תמיד: "הבוחר בעמו ישראל באהבה" (וראה להלן פרט ט במקורות ל"תחננו ותלמדנו").
 ומצטרפת לזה החובה הנצחית שהוטלה על העם "להודות לך וליחדך באה-בה", כי גם האהבה שעל העם לגלות כלפי ה' אינה מותנית בזמן, והיא מתגלית בהכרת התודה לה', בייחוד ה' ובאהבת ה'. החתימה היא איפוא השיא בקביעת היחס בין ה' לעמו. מול: "אל פועל ישועות" — המציין את עזרת ה' לקיומו הפיסי של העם נאמר "הבוחר בעמו ישראל באהבה" — המבטיח את הקיום הלאומי והרוחני הנצחי לעם ישראל.

(ט) המקורות ל"אהבה רבה" ומשמעותם

בפרק על המוטיבים ב"אהבה רבה" הובאו פסוקים מן התורה ששימשו מקור לתפילה זו. אולם עוד הרבה פסוקים עולים במחשבתנו כשאנו מעיינים בה ולא בדרך האסוציאציה בלבד.²⁷ שיעור לתלמידים על נושא זה אינו חיטוט בקונקורדנציה, אלא מציאת מקור לביטויים השונים, השוואת משמעותם והוכחת קשרה של התפילה לדברי התורה והנביאים והסמיכות הרעיונית בינה ובין הפסוקים.

אהבה רבה אהבתנו — "כי אהבך ה' אלהיך"²⁸; "אהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד"²⁹; "אהבתי אתכם אמר ה'"³⁰ "כאהבת ה' את בית ישראל"³¹. בכל המקומות מתוארת האהבה ככלתי תלויה בסיבה, אורבה האהבה היא סיבה לתופעות אחרות.

חמלה גדולה ויתירה חמלת עלינו — "ויקנא ה' לארצו ויחמל על עמו"³²; "וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו"³³. החמלה או הדחמים הגדולים נזכרים בקשר לגאולה "ברחמים גדולים אקבצך וכו' ובחסד עולם רחמתיך אמר גאלך ה'"³⁴. ואשר לסמיכות בין אהבה וחמלה מצאנו "באהבתו ובחמלתו הוא גאלם"³⁵. סמיכות זו מסבירה את משמעותה של החמלה במקום זה. חמלה לגאולה כפתיחה לבקשה על קיבוץ גלויות וגאולה לעתיד בהמשך התפילה. קשר זה השתמע גם מפסוקי התורה שעליהם הסמכנו את התפילה הזאת לעיל.³⁶

אבינו מלכנו — על היחס האבהי שבין ה' לישראל אנו קוראים בשירת האזינו "הלא הוא אביך קנך"³⁷; וכן "כרחם אב על בנים רחם ה' על יראיו"³⁸; ובתפילות ופניות אל ה': "כי אתה אבינו וכו' אתה ה' אבינו גואלנו מעולם

27 מקורות הובאו באבודרהם השלם ובסידורו של ז. יעבץ, סידור עבודת הלבבית, ברלין תרפ"ב.

28 דברים כג, ו.

29 ירמיה לא, ב.

30 מלאכי א, ב.

31 הושע ג, א.

32 יואל ב, יח.

33 מלאכי ג, יז.

34 ישעיה נד, ז-ח.

35 ישעיה סג, ט.

36 עי' עמוד 123.

37 דב' לב, ו; ועי' עוד ירמיה ג, ד; יס; תהי' פט, כז; דבהי"א יז, יג.

38 תהי' קג, יג.

שמך³⁹; "ועתה ה' אבינו אתה אנחנו החומר ומעשה ידך כולנו"⁴⁰; "ברוך אתה ה' אלהי ישראל אבינו מעולם ועד עולם"⁴¹; התואר "מלך" לה' מרובה בתנ"ך, ומן הראוי להזכיר את "ה' ימלך לעולם ועד"; "ימלך ה' לעולם"; "ה' מלכנו הוא ישיענו"⁴².

מן הראוי להבהיר למעיינים כי תארים אלה מקורם בתפילות המובאות בתנ"ך.

ב ע ב ו ר א ב ו ת י נ ו ש ב ט ח ו בך — "בך בטחו אבותינו בטחו ותפלטמו וכו' בך בטחו ולא בושו"⁴³; וכהמשך לחמלה המזכירה את גאולת ישראל ממצרים בא עתה עניין הבטחון, המזכיר את הליכת אבותינו במדבר מתוך בטחון בה': "זכרתי לך חסד נעורייך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר ארץ לא זרועה"⁴⁴.

ו ת ל מ ד ס ח ו ק י ח י ים — "ושמדתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם"⁴⁵ — אחרי ההליכה במדבר קיבלו בני ישראל את התורה שחוקיה חוקי חיים.

ע ד כ א נ נ א מ ר ו פ ס ו ק י ה ת פ י ל ה ל פ י ה מ ש ך ה ה ת ר ח ש ו ת ה ה י ס ט ו ר י ת מ א ז ב ח ר ה' א ת י ש ר א ל , א ה ב ם , ג א ל ם ו נ ת ן ל ה ם א ת ה ת ו ר ה .

ה' לימד את חוקי התורה לישראל — "ראה לי מדתי אתכם חקים ומשפטים"⁴⁶; "ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו וכו'"⁴⁷.

כ ן ת ח נ נ ו ו ת ל מ ד נ ו — כ ן ה ו א ה מ א מ ר ב ת ה ל י ם "ו ת ו ר ת ך ח נ נ י " ⁴⁸ ; "חסדך ה' מלאה הארץ חקיך למדני"; "עשה עם עבדך כחסדך וחקיך למדני"⁴⁹. אעפ"י שכל אחד מישראל נצטוו ללמוד ולהגות בתורה למען ילמד ליראה את ה' לא פסקה התפילה והפנייה לה' שילמד את היחיד ואת הכלל; אין האדם לומד אלא מה שה' מלמדו ע"י תורתו, ומשום כך רבה הבקשה לה' שיאיר עיני הלומד, יבינהו וישכילהו: "אלהים למדתי מנעורי" אומר המתפלל⁵⁰ "אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו"⁵¹; "הורני ה' דרך

39 ישעי' סג, טז.

40 שם סד, ז.

41 דבאי"א כט, י.

42 שמות טו, יח, תהי' קבו. י; ישעי' לג, כב.

43 תהלים כב, ה-ה.

44 ירמ' ב, ב.

45 ויקרא יח, ה.

46 דברים ד, ה.

47 דברים ד, א.

48 קיט, כט.

49 שם, סד, קכד.

50 תהלים עא, יז.

51 שם צד, יב.

חקיד ואצרנה עקב, הבינני ואצרה תורתך ואשמרנה בכל לב, הדריכני בנתיב מצותיך כי בו חפצתי, הט לבי אל עדותיך וכו' הנה תאבתי לפקודיך בצדקתך חייני" 52; "ידיך עשוני ויכוננוני הבינני ואלמדה מצותיך" 53 "עשה עם עבדך כחסדך וחקיך למדני, עבדך אני הבינני ואדעה עדותיך" 54 "פניך האר בעבדך ולמדני את חקיך"; "תבענה שפתי תהלה כי תלמדני חקיך" 55. וכן מבקש עם ישראל: תחננו ותלמדנו, הלימוד הוא חסד ה', לכן — תחננו ותלמדנו. לכאורה יש להבין מה פשר הפנייה לה' שילמדנו, והרי "המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא; לא בשמים היא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמיענו אותה ונעשנה וכו' כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו" 56; יותר מכן: הרי דבר זה הוא שה' מבקש מאת ישראל, והוא פונה אליהם: "מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וכו' ולכת בדרכיו ולאהבה אתו ולעבוד — — לשמר את מצות ה' וכו'" 57? שאלה זו עשויה לעורר עניין בין הלומדים והם ינסו להשיב תשור בות שונות: (א) הבקשה היא ליצירת תנאים טובים ללמידה; (ב) לזכות בכושר למידה; (ג) לסילוק טרדות ולהתפנות ללימוד וכדומה. המורה יוכל לפתח את רעיון ההתגלות לישראל — מעמד הר סיני — שהיה לכל ישראל ובו ניתנה תורה, התגלות זו אינה פוסקת אלא חוזרת ומתחדשת או נמשכת מאותו רגע זמן שהוא נצח, בו עמדו רגלינו על הר סיני. יש איפוא להתפלל כדי לזכות בהתגלות. כל רגע של אמונת אמת בה', של קריאה והכרזה על ייחוד שם ה', של לימוד חדש, של ידיעה חדשה בתורה וביראה, כל רגע של "קיום מצוה כמצוה עליה בתורה, כל רגע של בטחון אמת בה' — הרי הם בגדר התגלות; בגדר של חסד מאת ה'. וזו התפילה "תחננו ותלמדנו" היא על המשך ההתגלות הניתנת ברחמי ה' למאמיניו, לאוהביו ולבוטחים בו. את העוז והרצון לתפילה זו שואב המתפלל מהידיעה ההיסטורית על האהבה והבחירה, על יציאת מצרים וקריעת הים ועל התגלות ה' לעמו בהר סיני — "אהבה רבה אהבתנו וכו' בעבור אבותינו שבטחו בך ותלמדם חוקי חיים כן תחננו ותלמדנו". המתפלל מבקש על התגלות ה', המגיעה לו בזכות היותו בן לאבות אלה, בזכות החסד והרחמים שבהם ה' מתייחס לעמו ובזכות המע"ש שיש שעשה ה' לעם ישראל בעבר.

52 שם קיט, לג-מ.

53 שם שם, עג.

54 שם שם, קכד-קכה.

55 שם שם, קלה, קעא.

56 דבי, ל, יא-יד.

57 דבי, י, יב-יג.

המורה יביא לחיזוק דעתו כמה קטעים מן המקורות :

נאמר בתורה: "ולא אתכם לבדכם אנכי כורת את הברית הזאת ואת האלה הזאת; כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום לפני ה' אלהינו ואת אשר איננו פה עמנו היום"⁵⁸ (רש"י: "ואף עם דורות העתידים להיות"); ע"י שבועות לט, ע"א). וכן במדרש רבה⁵⁹ דורש מפסוקים אלה על ההתגלות שבכל דור ודור: "אמר ר' יצחק מה שהנביאים עתידים להתנבאות בכל דור ודור קיבלו מהר סיני, שכן משה אומר להם לישראל; 'כי את אשר ישנו וכו' ואת אשר איננו פה עמנו היום' — עמנו עומד היום לא כתוב כאן אלא 'עמנו היום' — אלו הגשמות העתידות להיבראות שאין בהן ממש, שלא נאמרה בהן עמידה; שאף על פי שלא היו באותה שעה כל אחד ואחד קיבל את שלו וכך הוא אומר: 'משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי'⁶⁰ — בימי מלאכי לא נאמר, אלא 'ביד מלאכי', ככבר היתה הנבואה בידו מהר סיני ועד אותה שעה לא ניתנה לו רשות להתנבאות וכו' ולא כל הנביאים בלבד קיבלו מסיני נבואתם, אלא אף החכמים העומדים בכל דור ודור, כל אחד ואחד קיבל את שלו מסיני וכו'".⁶¹

ובמדרש תנחומא לפרשת נצבים: "ולא אתכם לבדכם — אלא אף דורות העתידים לבוא היו שם, שנאמר 'כי את אשר ישנו פה עמנו וכו' ואת אשר איננו פה עמנו היום' — ולמה אומר 'ישנו פה' ? ולמה אומר 'איננו פה' ? לפי שכל הנפשות היו שם, והגוף עדיין לא נברא. לפיכך לא נאמר כאן עמידה"⁶². לתשומת לב מיוחדת ראוי הקטע הבא מהשל"ה (שני לוחות הברית)⁶²: "ומצאתי בהנהגת תפילת הדרת קודש וז"ל: והקשיתי שיחתום 'נתן התורה' כמו שהתחיל הברכה 'אשר בחר בנו, ונתן לנו' שהוא עבר ? ונראה לפי עניות דעתי, שלכך חתם 'נותן התורה' שהוא הווה, כי השפע הנכבד הוא יורד בכל יום תמיד כנרמז בפסוק: 'כטל חרמון שיורד על הררי ציון כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם'. והוא סוד ארבע אמות של הלכה שהם להקדוש ברוך הוא בעולמו וחתימת התורה כחתימת ברכת המאורות, שמחדש לבקרים בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית, שגם חותם יוצר המאורות. ולסוד זה גם חותם הבוחר בעמו ישראל באהבה, כי בכל יום הוא בוחר מן היחידים השרידים אשר ה' קורא".

וזה מה שאומר השל"ה מדעתו: "ועניין נותן התורה, באמת השם יתברך כבר נתנה, אבל עדיין נותן התורה ולא יפסוק — — הפסוק אומר: 'את

58 דב' כס, יג-יד.

59 שמות כח.

60 מלאכי א, א.

61 תנחומא בובר.

62 ח"א, בית ה, הוצאת ווארשא 1852, דף נג, ע"ב.

הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בהר מתוך האש הענן והעדפדל קול גדול ולא יסף. פירש"י: 'ולא יסף' מתרגמינן 'ולא פסק', כי קולו חזק וקיים לעולם. דבר אחר: 'לא יסף' — לא הוסיף להראות באותו פומביו. יש בזה העניין סוד כמוס, והשני פירושים כולם הם אמת — — —. ועניין לא פסק פירושו זה לא פסק מהקול שהוא, כי היה כלול בקול שהוא בכוח. אבל לכל זמן ועת לא הגיע עדיין עת שיצא מכוח אל הפועל, כי היה הדבר תלוי לפי התעוררות התחתונים להתעורר הכוח העליון ויצא לפועל בזמנו. ודעתו לא חס וחלילה שחידשו חכמים מדעתם. רק כוונתו דעת עליון ונשתמש שעמדו בהר סיני כי היו במעמד שהוא כל הנשמות קיבלו כן וכו' — — — ובירושלמי דפאה אמרו: אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני דבו נאמר למשה מסיני. מזה מבואר שכל דברי חכמים שבכל דור ודור ומה שמחדשים וכל פלפולם הוא מסיני ולא שכל אנשי רק שכל אלוהי, רק שהם הוציאו מכוח אל הפועל וכו' ⁶³.

אבינו האב הרחמן המרחם רחם עלינו — במקורות מצאנו הרבה מקומות בהם קשורים הרחמים בשיבת ציון ובגאולה. אפשר שגם כאן הכוונה היא לשני דברים — "המרחם רחם עלינו" וגאלנו, ונוסף על כך "ותן בלבנו וכו'". על הקשר בין רחמים ללימוד תורה נציין פה כמה פסוקים רומזים בתהלים קג: "יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו, רחום וחנון ארך אפים ורב חסד וכו' כרחם אב על בנים רחם ה' על יראיו וכו' וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו" ⁶⁴ ובמזמור אחר: "יבואוני רחמיך ואחיה כי תורתך שעשועי" ⁶⁵.

ותן בלבנו להבין ולהשכיל — כן מתפלל שלמה המלך: "ונתת לעבדך לב שומע וכו' להבין בין טוב לרע" ⁶⁶ ובתהלים: "דרך פקודיך הבינוני" ⁶⁷ "הט לבי אל עדותיך" ⁶⁸ ובדב"א: "אך יתן לך ה' שכל ובינה וכו' ולשמור את תורת ה' אלהיך" ⁶⁹; "ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אתם למען תשכילו את כל אשר תעשון" ⁷⁰.

לשמוע — לקשר בין השמיעה והאהבה והדבקות בה, הנזכרים בכרכת "אהבה רבה": "לאהבה את ה' אלהיך לשמע בקולו ולדבקה בו" ⁷¹.

63 שם, בית חכמה דף נג, ע"ב-נד, ע"א.

64 פסוקים ז-ז.

65 קיט, עז.

66 מל"א ג, ט.

67 קיט, כז.

68 שם, לו.

69 כב, יב.

70 דברים כט, ה. 71 שם ל, כ.

להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד — "לשמור חקתיו מצו" ותיו וכו' ככתוב בתורת משה למען תשכיל וכו'":⁷² "דרכיך ה' הודיעני ארחתיך למדני, הדריכני באמתך ולמדני כי אתה אלהי ישעי"⁷³. הישועה דרושה גם ללימוד התורה, לקיום הרוחני וגם לקיום הפיסי, ולכן גם כאן ה"מעבר" נגילה ונשמחה בישועתך" פונה לשניהם. בתהלים מצויה גם ברכת התפילה על לימוד החוקים ע"י הקב"ה: "ברוך אתה ה' למדני חקיך"⁷⁴, ובקשה זו חזרת שם: "למדני חקיך"⁷⁵; "טוב אתה ומיטיב למדני חקיך" ואח"כ: "הבינני ואלמדה מצוותיך"⁷⁶. לשמוע — — — לשמור ולעשות — "אם שמע תשמע בקול ה' אלהיך לשמר לעשות את כל מצותי"⁷⁷; "כי תשמע אל מצות ה' אלהיך אשר אנכי מצוך היום לשמור ולעשות"⁷⁸. לשמר ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה — כמצווה בפרשה ראשונה של קריאת שמע, וכן: "ואהבת את ה' אלהיך ושמרת משמרתו וחקותיו ומשפטיו ומצוותיו כל הימים"⁷⁹; וכן: "לשמר ולעשות את כל דברי התורה הזאת"⁸⁰; "לשמר לעשות ככל התורה"⁸¹ "לשמר ולעשות את כל הכתוב בספר תורת משה"⁸². באהבה — "ואשתעשע במצותיך אשר אהבתי. ואשא כפי אל מצותיך אשר אהבתי"⁸³; "מה אהבתי תורתך"⁸⁴; "על כן אהבתי מצותיך"⁸⁵. והאר עינינו בתורתך⁸⁶ — הארת העינים בתורה באה אחרי שה'

72 מ"א ב, ג.

73 תה' כה, ד-ה.

74 קיט, יב.

75 פסוק כו.

76 פסוקים סח, עג.

77 דב' כה, א.

78 דב' כה, יג.

79 דב' יא, א.

80 שם לב, מ.

81 יהושע א, ז.

82 שם כג, ו.

83 תה' קיט, מו-מח.

84 שם שם, צו.

85 שם שם, קכז.

86 אנו מבקשים בתפילה: "ותן בלבנו להבין ולהשכיל לשמע וללמד ולשמר לעשות ולקיים". נדמה שזהו הכל, והגה אנו מוסיפים שוב: "והאר עיניו בתורתך" — מה שוב ההארה המבוקשת? זוהי ההארה של התורה לאחר כל המעשים לשכל טוב, הנובעת מכל שלמות התורה והמעשים, כשם שכל חכמה שבתורה, כל יגיעה בתורה נותנת משהו, כך גם המעשים; כל מעשה מעלה את עושהו באיזו צורה שהיא לשלבים

נתן בלבנו להבין ולהשכיל, לשמוע, ללמוד וללמד, לשמור, לעשות ולקיים את כל דברי התורה שלמדנו. או נפקחות העינים לראות את המאור שבתורה ומאור זה הוא המביא לידי דיבוק הלב לאהבה וליראה את השם, במאור זה טמון הכוח שעמד לעם ישראל להתקיים בכל הדורות ואף בדורנו עומד לו כוח זה לשמור על קיומו הרוחני והפיסי.

סדר זה, שבו קודמים הבינה והשכל ללימוד התורה ולימוד התורה לגאולה חוזר למתן תורה, נמצא גם בתפילה אחרת:

ב"אהבה רבה"

בתפילת שמונה עשרה

(א) תחנונו — — —
ותן בלבנו להבין ולהשכיל.

(א) אתה חונן לאדם דעת
ומלמד לאנוש בינה;
חנונו מאתך דעה בינה והשכל
ברוך אתה ה' חונן הדעת.

(ב) לשמוע, ללמד וללמד,
לשמור, לעשות ולקיים.

(ב) השיבנו אביך לתורתך
וקרבנו מלכנו לעבודתך.

(ג) והביאנו לשלום
מארבע כנפות הארץ
ותוליכנו קוממיות לארצנו.

(ג) ראה בעניינינו — — —
וגאלנו מהרה למען שמך;
תקע בשופר — — —
ושא נס לקבץ גליותינו
וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ.

(ד) ולא נבוש לעולם ועד
כי בשם קדשך הגדול והנורא
בטחנו

(ד) על הצדיקים — — —
ולעולם לא נבוש
כי כך בטחנו

ב"אהבה רבה" נמשך הקטע של "ולא נבוש וכו'" כ"מעבר" מהבקשה הראשונה (על לימוד תורה) לבקשה השנייה על קיבוץ גלויות והוא קשור בבטחון וכן הוא "בשמונה עשרה".

(ה) ברכנו אבינו כולנו באור פניך, (ה) (והאר עינינו בתורתך) — — —
כי באור פניך נתת לנו ה' אלהינו
תורת חיים ואהבת חסד.
וקרבתנו מלכנו — — —
להודות לך וליחדך באהבה.

מרחביים ומעמיקים, כפי שנאמר "שכל טוב לכל עושיהם" (רבי יחזקאל סרנא ראש ישיבת חברון, "נקודה יסודית בחינוך", ניב המורה, תשרי תשכ"ג).

והאר עינינו בתורתך (ויש אומרים והאר עינינו במצותיך ודבק לבנו בתורתך) — תורת ה' ומצוותיו מאירות עינים: "כי נר מצוה ותורה אור"⁸⁷; "מצות ה' ברה מאירת עיניים"⁸⁸. הצירוף "והאר עינינו" הוא עפ"י תה"י, ד: "האירה עיני" וכן בעזרא ט, ח: "להאיר עינינו".

ודבק לבנו במצותיך — הבאנו לעיל עמ' 125-127. את ההקבלה בין הפסוקים בדברים⁸⁹ ובין תפילת "אהבה רבה"; שם קראנו: "את ה' אלהיך תירא אותו תעבד ובו תדבק"⁹⁰, וחוזר על זה בפרק יא, כב שיש גם בו קשר לנאמר בתפילתנו: "כי אם שמר תשמרון את כל המצוה הזאת אשר אנכי מצוה אתכם לעשותה לאהבה את ה' אלהיכם ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו", וכן הוא בדב' יג, ה: "ואתו תיראו ואת מצותיו תשמרו ובקולו תשמעו ואתו תעבדו ובו תדבקון", ובדברים ל, כ: "לאהבה את ה' אלהיך לשמע בקולו ולדבקה בו כי הוא חייד וכו'". בכל המקורות דובר על שמירת המצוות ודביקות בה; וכן ביהושע כב, ה: "רק שמרו מאד לעשות את המצוה ואת התורה וכו' לאהבה את ה' אלהיכם וללכת בכל דרכיו ולשמר מצותיו ולדבקה בו"; "כי אם בה' אלהיכם תדבקו"⁹¹. אך פעם נמצאת גם "דבקות במצוות" אם כי בשינוי לשון, וזה במזמור ששימש מקור לצירופים רבים בתפילה זו והוא מזמור קיט בתהלים: "דבקתי בעדותיך ה' אל תבישני"⁹². ונראה שפסוק זה תואם את ההמשך בתפילה זו:

ודבק לבנו במצותיך — — — דבקתי בעדותיך
ולא נבוש לעולם ועד ה' אל תבישני

ויחד לבנו לאהבה וליראה שמך — הרבה מן המקורות שנוכרו קודם לכן שייכים גם לכאן, אולם בכל אלה לא בא צירוף של ייחוד הלב לאהבה או ליראה ולא נמצא אלא בתהלים פו, יא, המתאים בתוכנו לתפילה זו: "הורני ה' דרכך — — — יחד לבבי ליראה שמך", התוספת "אהבה" בתפילה באה משום ייחודה של ברכה זו שהיא "ברכת אהבה" וזה על דרך הכתוב "ליראה את ה' אלהיך — — — ולאהבה אותו"⁹³.

87 משלי ו, כג.

88 תה"י, ט.

89 י, יב-כא.

90 פסוק כ.

91 שם כג, ח.

92 תה"י, קיט, לא.

93 דב' י, יב.

ולא נבוש לעולם ועד כי בשם קדשך הגדול והנורא בטחנו— ראינו שהקשר הרעיוני נמצא בתפילה "שמונה עשרה": "ולעולם לא נבוש כי כך בטחנו" (על הצדיקים). קשר זה הוא עפי' תה' כה, ב: "אלהי כך בטחתי אל אבושה"; שם נאמר עוד: "אל יעלצו אויבי לי" (הם), וכאן בא הניגוד: "נגילה ונשמחה" (אנחנו). "בך ה' חסיתי אל אבושה לעולם"⁹⁴. הבטחון נזכר קודם לכן בתפילה ביחס לאבות "בעבור אבותינו שבטחו בך"; מסתבר שיש קשר בין בטחון האבות ובטחון הבנים וכנראה היו המקורות לעיני המתפלל: "בך בטחו אבותינו בטחו ותפלטמו, אליך זעקו ונמלטו כך בטחו ולא בוש"⁹⁵— גם הם בטחו ולא בוש, על כן מבקשים הבנים: "ולא נבוש לעולם ועד כי בשם קדשך— — — בטחנו". ולפי זה נמשך המעבר של "ולא נבוש וכו'" אל תחילת הבקשה הראשונה "בעבור אבותינו וכו'". כטיבו של "מעבר" הנמשך למעלה ולמטה.

התפילה "ולא נבוש לעולם ועד" באה גם בעקבות הפסוקים בירואל ד, כו-כו: "ולא יבושו עמי לעולם". קיים גם קשר בין המעבר "לא נבוש לעולם" ובין ההמשך "נגילה ונשמחה בישועתך" ו"כי אל פועל ישועות אתה" וזה על-פי: "ישראל נושע בה' תשועת עולמים לא תבשו ולא תכלמו עד עולמי עד"⁹⁶.

כי בשם קדשך הגדול (הגיבור) והנורא בטחנו— קשר בין סילוק אפשרות הבושה ובין הבטחון בשם אנו מוצאים בדברי הנביא ישעיה הנשמעים כתפילה: "ואדני אלהים יעזר לי על כן לא נכלמתי, על כן שמתי פני כחלמיש ואדע כי לא אבוש— — — מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו— — — יבטח בשם ה'"⁹⁷. כתוב "יבטח בשם" כלשון תפילתנו. ובת-תהלים: "ויבטחו בך יודעי שמך"⁹⁸; אך קרוב ביותר הוא הפסוק "כי בו ישמח לבנו כי בשם קדשו בטחנו"⁹⁹. פסוק זה מקשר את כל הפיסקה: "כי בשם קדשך— — — בטחנו נגילה ונשמחה בישועתך". קשר זה רמז גם במקום אחר: "בו בטח לבי ונעזרתי ויעלז לבי ומשירי אהודנו"¹⁰⁰.

נגילה ונשמחה בישועתך— המקור בישעי' כה, ט: "זה ה' קוינו

94 שם לא, ב; עא, א.

95 שם כב, ה.

96 ישעיה מה, יז; בנוסח ספרד אומרים: "למען לא נבוש ולא נכלם ולא נכשל לעולם ועדי, ועיין תהי' קיט, פ.

97 נ, ז-י.

98 ט, יא.

99 תהי' לג, כא.

100 תהי' כה, ז.

לו נגילה ונשמחה בישועתו"; אך קרוב לזה ובייחוד בקשר עם ההמשך "להור-
 דות לך" הפסוק בתה' ט, טו: "למען אספרה כל תהלתך — אגילה בישו-
 עתך"; ועוד: "ה' בעוז ישמח מלך ובישועתך מה יגל מאד"¹⁰¹. המקור האחרון
 מציין את משמעותה של ישועה במקום זה, כהקבלה לעז, אם כן פירושה:
 גבורה המביאה ישועה.

והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ — בעקבות הבטחת
 הנביא: "ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ" (ישעיה יא, יב). הקשר
 בין שמירת התורה והמצוות ובין קיבוץ הגלויות שבא לידי ביטוי בתפילתנו,
 מצוי בתורה, בנביאים ובכתובים. בתור ה': "ושבת עד ה' אלהיך ושמעת
 בקולו וכו' ושב ה' — — — ורחמך — וקבצך מכל העמים — — — והביאך
 — — — אל הארץ — — — כי תשמע בקול ה' אלהיך לשמור מצותיו" —¹⁰²;
 בנביאים: "ולקחתי אתכם מן הגוים וקבצתי אתכם מכל הארצות והבאתי
 אתכם אל אדמתכם — — — ועשיתי אשר בחקי תלכו ומשפטי תשמרו ועי-
 שיתם"¹⁰²; כתובים — בתפילתו של נחמיה: "ושבתם אלי ושמרתם
 מצותי ועשיתם אתם. אם יהיה נדחכם בקצה השמים משם אקבצם והביאתים
 אל המקום אשר בחרתי לשכן את שמי שם"¹⁰³. הבקשה שה' יביאנו לשלום
 כשהוא מקבצנו מן הגויים היא בקשה גדולה, ומשמעות מיוחדת לה בדורנו —
 דור של קיבוץ נדחים ופזורים מארבע כנפות הארץ, שיתקיימו בנו דברי
 הנביא: "לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו כי הולך לפניכם ה' ומאספכם
 אלהי ישראל"¹⁰⁴. אך דור פצוע ומוכה, שריד עם מובס וניגף הוא דורנו,
 והבאים לציון מעטים הם מרבים בבחינת "הצולעה והנדחה"; עליהם אומר
 מיכה המורשתי: "ביום ההוא נאום ה' אספה הצלעה והנדחה אקבצה ואשר
 הרעתי, ושמתי את הצלעה לשארית והנהלאה לגוי עצום ומלך ה' עליהם
 בהר ציון מעתה ועד עולם"¹⁰⁵; וכן צפניה: "והשארתי בקרבך עם עני
 ודל — — והושעתי את הצולעה והנדחה אקבץ ושמתי לתהלה ולשם בכל
 הארץ בשתם. בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם כי אתן אתכם לשם
 ולתהלה בכל עמי הארץ בשובי את שבותיכם לעיניכם אמר ה' "¹⁰⁶, ולכן אנו
 מתפללים ואומרים: "והביאנו לשלום".

101 שם כא, ב; ועי' שמ"א ב, א; תהי' יג, ו; לה, ט.

102 דב' ל, ב-ו.

103 ואי יחי' לו, כד-כז; ועי' שם כ, מא-מב.

104 נח' א, ט.

105 ישע' נב, יב.

106 ד, ו-ז.

107 ג, יב, יט-כ.

על הקשר בין "נגילה וגשמחה בישועתך" ובין "והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ" מדובר בדברי הנביאים: בישעיה: "ופדוי ה' ישבון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ושיגו וכו'" ¹⁰⁷; "כי בשמחה תצאו ובשלום תובלון" ¹⁰⁸; "והביאתים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפל-תי — — — נאם ה' אלהים מקבץ נדחי ישראל — — —" ¹⁰⁹. בירמיה: "רנו ליעקב שמחה — — — הנני מביא אותם מארץ צפון וקבצתים מירכתי ארץ" ¹¹⁰; "כי פדה ה' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו — — — אז תשמח בתולה במחול, ובחורים וזקנים יחדו והפכתי אבלם לששון וכו'" ¹¹¹. ובנבואת צפניה על אחרית הימים: "רני בת ציון הריעו ישראל שמחי ועלוי בכל לב בת ירושלים — — — ה' אלהיך בקרבך גבור יושיע, ישיש עליך בשמחה יחריש באהבתו יגיל עליך ברנה — — — בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי את-כם — — —" ¹¹².

ותוליכנו קוממיות לארצנו — כדברי התורה: "ואולך אתכם קוממיות" ¹¹³.

כי אל פועל ישועות אתה — עפי' תה' עד, יב: "פועל ישועות בקרב הארץ"; זה נאמר בקשר לפועל ה' בהיסטוריה ובבריאה ("אתה פוררת בעוז ים שברת ראשי תנינים על המים — — — לך יום אף לך לילה וכו'") — פסוקים יג-ז). אך במזמור עד — שהוא תפילה לשלומי ולקיומי של ישראל נזכרת גם סיבה נוספת לתשועת ה': "זכור עדתך קנית קדם גאלת שבט נחלתך הר ציון זה שכנת בו" ¹¹⁴, ועוד: "הבט לברית וכו'" ¹¹⁵. וכן הוא בברכת "אהבה רבה". המתפלל שואב את עידודו ואף את התעוררותו לתפילה על קיומו הפיסי והרוחני של העם משתי סיבות: (א) "כי אל פועל ישועות אתה" שהוא גורם הווה ונצחי, הפועל כל יום בבריאה ובהיסטוריה. זהו הגורם שממלא את האדם תמיהה ופליאה כל יום וכל שעה בראותו את מעשי ה' והשגחתו המתמדת על העולם — על הכלל ועל הפרט ("מגן ישענו — — — על נפלאותיך וטובותיך שבכל עת ערב ובקר וצהרים" — בברכת "מודים"

107 לה, ו.

108 שם נה, יב.

109 שם נו, ז-ח.

110 לא, ו-ז.

111 שם שם, י-יב; ועי' ירמיה לג, ז-יא.

112 ג, יד-כ.

113 ויקרא כז, יג.

114 פסוק ב.

115 פסוק כ.

שבשמונה עשרה); (ב) הסיבה השנייה; "כי בנו בחרת מכל עם ולשון" — בחירת עם ישראל להיות עם ה' קשורה בברית ובהבטחות. קיומה אינו ניתן להפדה ולביטול. הכרת כוחו וגדולתו של הקב"ה כפועל ישועות הבחירה בישראל הם מקור ההתעוררות לתפילה זו — לקיומו הפיסי והרוחני של ישראל.

ובנו בחרת מכל עם ולשון — על הבחירה בישראל מכל העמים מדובר בפסוקים רבים: "כי עם קדוש אתה לה' אלהיך בך בחר ה' אלהיך להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה. לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם — — — כי מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבעה אשר נשבע לאבותיכם — — —" ¹¹⁶. זו בחירה ללא סיבה; בחירה בגלל בחירה, כלומר בגלל אהבה והבטחה לאבות, שהיא עצמה בחירה היא — "אשר בחרת באברם" ¹¹⁷. אבל הבחירה מחייבת את ישראל לדורות: להיות עם קדוש, עם סגולה מכל העמים, "כי יעקב בחר לו יה, ישראל לסגולתו" ¹¹⁸. וזהו פשר ההמשך בתפילה: "וקרבתנו לשמך הגדול סלה באמת להודות לך וליחדך באהבה".

רעיון זה חוזר בדברים פרק י': "רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם מכל העמים כיום הזה — — — את ה' אלהיך תירא אתו תעבד ובו תדבק וכו'" ¹¹⁹. ברוח הפסוקים האלה אומר ישעיה: "יעקב אשר בחרתיך זרע אברהם אוהבי — — — בחרתיך ולא מאסתיך" ¹²⁰. וקרבתנו לשמך הגדול סלה באמת — הכוונה למעמד הר סיני, בו עמדו בני ישראל קרובים אל ה': "כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו" ¹²¹; "יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחרב באמר ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי — — — ותקרבו ותעמדון תחת ההר — — — וידבר ה' אליכם מתוך האש" ¹²². קטע זה של תפילתנו מקביל לקטע: "אתה בחרתנו מכל העמים אהבת אותנו ורצית בנו ורוממתנו מכל הלשונות וקדשתנו במצוותיך וקרבתנו מלכנו לעבודתך ושמך הגדול והקדוש עלינו קראת". סלה באמת — שתי מלים אלו פונות לכאן ולכאן: כשהן פונות למעלה

116 דב' ז, ו-ח.

117 נח' ט, ז.

118 תה' קלה, ד.

119 טו-כא.

120 מא, ח-ט; ועי' יש' מג, י; מד, א-ב; תה' לג, יב.

121 דב' ז, ז.

122 שם שם, י-יא; וראה ויקרא ט, ה; במד' יד יד; יהושע ז; ירמ' יד, ט.

הרי משמעותן: וקרבתנו לשמך הגדול לעולם באמת¹²³, וכשהן פונות למטה משמעותן: להודות לך לעולם (וליוחד באהבה) באמת. וכן בתפילת ש"ע: "וכל החיים יודוך סלה ויהללו את שמך באמת". והקשר בין שתיהן נראה בברכת "אתה קדוש" שבש"ע: "ושמך קדוש וקדושים בכל יום יהללוך סלה". לפי זה נראה כאילו אמר "וקרבתנו לשמך הגדול להודות לך ולעבדך לעולם באמת" בבחינת "ואנחנו עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם"¹²⁴; "עם זו יצאתי לי תהילת יספרו"¹²⁵, ואכן בנביאים קשורה המלה באמת בעבודת ה': "ועתה יראו את ה' ועבדו אותו בתמים ובאמת"¹²⁶; "אך יראו את ה' ועבדתם אתו בכל לבבכם כי ראו אשר הגדיל עמכם"¹²⁷. ראוי כאן לשים לב לקשר בין "עבודה באמת" ובין "בכל לבבכם", המזכיר את הנאמר בפרשת "שמע". וכן הפועל "הגדיל" מזכיר את "שמך הגדול". קשר זה נמצא גם במל"א ב, ד: "אם ישמרו פניך את דרכם ללכת לפני באמת בכל לבבם ובכל נפשם"; הקשר הוא איפוא בין "להודות באמת" ובין "ליחוד באהבה" באמת, ונמשך ל"ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך" וכן בירמיה לב, מא: "באמת בכל לבי ונפשי".

להודות לך — "וקבצנו והצילנו מן הגוים להודות לשם קדשך"¹²⁸. לפי זה יש קשר גם בתפילה זו בין "הביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ" ובין "להודות לך".

וליוחדך באהבה — זו היא קריאת שמע, שיש בה ייחודו של הקב"ה ואהבתנו אותו (בער) — "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד — ואהבת את ה' אלהיך"¹²⁹. נצטוינו על ייחוד שמו של הקב"ה: "אתה הראית לדעת כי ה' הוא האלהים — אין עוד מלבדו"¹³⁰; "וידעת היום והשבת אל לבבך כי ה' הוא האלהים — אין עוד"¹³¹; "אנכי אנכי ה' ואין מבלעדי

123 "תתן אמת ליעקב — אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם", מיכה ז, כ. ובזכריה ח, ח: "והבאתי אתם — והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלהים באמת ובצדקה". "סלה באמת" הוא בבחינת "ואמת ה' לעולם" (תהי קיו, ב). תורת ה' נקראת "אמת" ולפי זה פירושו: קרבתנו לשמך הגדול לעולם בתורה: "תורת אמת היתה בפיהו" (מלאכי ב, 1); "צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת" (תהי קיט, קמב); "דאש דברך אמת ולעולם כל משפט צדקך" (שם שם, קט).

124 תהי עט, יג.

125 ישעיה מג, כא.

126 יהושע כד, יד.

127 שם"א יב, כד.

128 דבהי"א טו, לה.

129 דבי' ו, ד-ה.

130 דבי' ה, לה. 131 שם שם, לט.

מושיע. אנכי הגדתי והושעתי — — — ואתם עדי נאם ה' ואני אל¹³²; "אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים"¹³³; "מאז השמעתיד והגדתי ואתם עדי היש אלוה מבלעדי ואין צור בל ידעתי"¹³⁴.
 בא"י הבוחד בעמו ישראל באהבה — "בך בחר ה' — — — ויבחר בכם — — — כי מאהבת ה' אתכם וכו'¹³⁵; "רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בורעם אחריהם בכם"¹³⁶.

(י) אהבה רבה ואהבת עולם

נביא בזה כמה פרטים על השווה והשונה בין שתי הברכות שאחת מהן — אהבה רבה — נאמרת בשחרית והשנייה — אהבת עולם — נאמרת בערבית.

השווה:	אהבה רבה	אהבת עולם
(א) ברכה שנייה שלפני קריאת שמע של שחרית	(א) ברכה שנייה שלפני קריאת שמע של ערבית	
(ב) ברכה קצרה שאינה פותחת בברוך ורק מסיימת ¹³⁷ בברוך	(ב) אף היא אינה פותחת בברוך ¹³⁸ ומסיימת בברוך	
(ג) התורה — תורת חיים ובקיום מצוותיה תלוי קיום העם	(ג) כי הם חיינו ואורך ימינו	
(ד) אהבה רבה אהבתנו	(ד) אהבת עולם בית ישראל עמך אהבת	

השווה:	אהבה רבה	אהבת עולם
(א) ריבה בה "אהבה" (שש פעמים, ובנוסח ספרד שמונה)	(א) דיבה בה "אהבה" ו"עולם" (שלוש פעמים)	
(ב) יסודה אהבה הדדית בין ה' לישראל	(ב) יסודה אהבת ה' לישראל	
(ג) כוללת בקשה על לימוד תורה לישראל בזכות אבות	(ג) קובעת שה' לימד תורה לעמו ישראל	

132 ישע' מג, יא-יב.

133 שם מד, ו.

134 שם שב, ח.

135 דב' ז, ו-ח.

136 שם י, טו.

137 מפני שהיא סמיכה לחברתה שקדמר לה "יוצר אור", ראה לעיל הערה 4.

138 אף היא סמיכה לברכה שקדמה לה "מעריב ערבים".

חיים חמיאל

- (ד) פנייה לרחמי שמים להשגת ידיעת התורה וקיום מצוותיה
- (ה) המתפלל מצפה להארה מלמעלה להבטחת קיומו הרוחני, ושמח בקיומו הפיסי בגלל בטחונו בה.
- (ו) תפילה על התפארת הרוחנית הנצחית (ולא נבוש לעולם ועד)
- (ז) בקשה לנטיעת אהבת ה' ויראתו
- (ד) העדר בקשה זו ובמקומה תיאור ההתמדה בלימוד התורה
- (ה) המתפלל בא על סיפוקו בעיסוק בדברי התורה, והוא שמח בהם ובמצוות
- (ו) נצחיות הקשר בין תורה ומצוות ובין ישראל (ונשמח לעולם ועד)
- (ז) רמז לקיומן בלב העם (נשיח-נשמח—ובהם נהגה יומם ולילה) ובקשה לא לסלקן ממנו לעולם (ואהבתך אל תסור ממנו לעול-מים)
- (ח) בקשה לגאולה ולקיבוץ גלויות
- (ט) הדגשת ייחודו של העם הנבחר מכל העמים
- (י) ההדגשה על בחירת העם באהבה לקבלת התורה ולגאולה
- (יא) תוכנה בקשה ותחינה
- (ח) העדר הבקשה
- (ט) העדר הדגשה זו (מכל העמים)
- (י) ההדגשה על נתינת התורה לעם האהוב
- (יא) תוכנה הודייה והכרת טובה על העבר ובקשה על העתיד